

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Eğitim (1876–1923)

Alev Duran

İstanbul, Hiperyayın, 2018, 106 sayfa, ISBN: 978-605-2137-40-6

Özgür ERDİNÇ*

Eğitim bir toplumun kalkınmasını sağlayan yegâne unsurlardan biridir. Eğitimli toplumlar sahip oldukları içtimaî kolektif bilinç ile başarılı bir kalkınmayı gerçekleştirmişlerdir. 1789 Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik ideolojisi Avrupa devletlerinin eğitim politikalarına etki etmiştir. Bu eğitim politikaları 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da devlet-millet bütünleşmesini beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti ise bu dönemde milliyetçilik akımına karşı “İttihad-ı Anasır” politikasını uygulamış ve eğitimde “Osmanlı vatandaşı oluşturabilme” düşüncesi ile nizamnameler hazırlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise eğitim politikaları millî boyuta evrilmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin 19. ve 20. yüzyıllarda eğitime dair attığı adımlar Cumhuriyet dönemindeki millî eğitim hamlelerinin temelini oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti eğitim tarihi ile alakalı bugüne kadar birçok bilimsel kitap, makale ve bildiri yazılmıştır. Bu kitap çalışmalarından biri de Dr. Öğretim Üyesi Alev Duran'ın *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Eğitim*

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, ozgur_erdinc@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1061-4925>.

(1876–1923) isimli eseridir. Eserde Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e kadar yapılan eğitim faaliyetleri, eğitim sisteminin yapısı, eğitim için yapılan ıslahatlar ve çıkarılan nizamnameler, açılan devlet okulları ve özel okullar konu edilmiştir.

Mezkûr eser “Önsöz” (s.9–10); “Giriş” (s.14–20); ve üç ana bölümden meydana gelmiştir. İlk bölüm “I. Meşrutiyet Devri (1876–1908)” (s.21–48); ikinci bölüm “II. Meşrutiyet Devri”(s.49–66.); üçüncü bölüm “Cumhuriyete Giden Yolda Eğitim” (s.67–84); isimlerini taşır. Ardından “Sonuç” (s.85–86); “Kaynakça” (s.87–98); “Tablolar Listesi” (s.98); “Ekler” (s.99–106) kısımları ile kitap nihayete ermektedir. Çalışma son derece sade bir üslupla ele alınmıştır. Ağdalı bir dil kullanılmamıştır. Bu sayede çalışmadaki bilgiler kolaylıkla anlaşılabilir. Eserde konuların kronolojik bir düzen içerisinde okuyucuya aktırılmasına dikkat edilmiştir. Bu durum incelenen konular arasında daha rahat bağlantı kurulmasını sağlamıştır. Eser, iyi bir kaynakçaya sahiptir. Yazar, Osmanlı eğitim tarihine dair başvurulması gereken temel eserlerin hemen hemen hepsinden yararlanmıştır. Ancak Ekler kısmında yer alan “Darülfünun Dersleri Kapağı” isimli Ek III ve “Darülfünun Dersleri Kapağı 2” isimli Ek IV kitabın baskısı nedeniyle okunamamaktadır. Yazar, kitabın “Önsöz”ünde araştırma hakkında kısa ve teknik bilgilere yer vermiştir. Ardından 1876 Kanun-i Esasi ile öğretim faaliyetlerinin her vatandaşa hak olarak tanınmasına vurgu yaparak, 1879 tarihinde yürürlüğe giren kanun ile eğitim, öğretim, program, ders kitapları ve öğretmen yetiştirilmesine dair yapılan düzenlemelerin önemine dikkat çekmiştir. Böylelikle yazar, eseri okumaya başlayacak olan kişilerin kitapta hangi konular ile karşılaşacağı önceden tasavvur edilmesini sağlamıştır. Bu kısımda okuyucu için oluşan intiba kitabın konuyu ana hatları ile işleyeceğine dairdir.

Yazar, kitabın “Giriş” kısmında, doğru bir anlatım ile Kanun-i Esasi öncesinde eğitim sisteminin yapısına değinmiştir. Bu kısımda Sultan II. Mahmud döneminde eğitim faaliyetlerinin sistemli hale getirilmeye çalışıldığı, ancak kurumsallaşmaya Tanzimat Dönemi ile başladığı ifade edilmiştir. Nitekim II. Mahmud döneminde ülkeyi bayındır hale getirmek ve eğitim sistemini düzenlemek için 1838’de kurulan “Meclis-i Umur-ı Nafia Nezareti”, Tanzimat döneminde daha işlevli hale getirilmiştir. Tanzimat döneminde eğitim işlerini düzene sokmak için geçici olarak 1845’te “Meclis-i Maarif-i Muvakkat” açılmış daha sonra bu meclis daimi olarak 1846’da “Meclis-i Maarif-i Umumiye” adını almıştır. Ayrıca yükseköğretim mertebesinde olan Dârülfünun’un temelleri Tanzimat döneminde atılmış ve 1851 tarihinde ilk Türk İlimler Cemiyeti sayılan “Encümen-i Daniş” kurulmuştur. Yazar bu gelişmelere ek olarak, 17 Mart 1857 tarihinde “Maarif-i Umumiye Nezareti”nin teşkil edildiği ve bu nezaret bünyesinde 1866’da “Telif ve Tercüme Dairesi”nin kurulduğu, 1870’te “Telif ve Tercüme Nizamnamesi”nin çıkarılarak tercüme işlerinin de belirli bir düzen içine alındığı bilgilerini aktarmaktadır. Yazar, bu kısımdaki bilgileri kısa ve anlaşılır cümleler ile okuyucuya özetlemiştir. Nitekim bir konunun iyi anlaşılabilmesi için sade ve anlaşılır bir giriş elzemdir. Yazar, bu anlattıkları ile eserin hangi istikamette gideceğinin ipuçlarını vermektedir. Bu bilgilere ek olarak Tanzimat Dönemi öncesi Osmanlı Devleti’nin eğitim politikalarındaki ümmet kültürüne dayalı kişilerin yetiştirilmesine kısaca değinilse daha güzel olabilirdi. Ancak giriş kısmı bir bütün olarak değerlendirildiğinde gayet başarılıdır ve yeterlidir.

Eserin “*İlk Bölümü*”nde, Tanzimat’tan Meşrutiyet dönemine giden yolda gerçekleştirilen eğitim reformları ve çıkarılan nizamnameler incelenmiştir. Yazar, 1869’da çıkarılan “*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*” ile eğitim sistemindeki sorunlara köklü çözümler bulunmak istendiğini ve yine aynı yıl “*Meclis-i Kebir-i Maarif*”in kurularak eğitim işlerinin düzene konulmaya çalışıldığını belirtmektedir. Ardından Sultan II. Abdülhamid’in tahta çıkması ve Kanun-i Esasi’nin ilanı ile başlayan I. Meşrutiyet dönemi eğitim faaliyetleri ele alınmıştır. Tanzimat Dönemi’nde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile tasavvur edilen eğitim ıslahatlarının tam olarak başarıya ulaşamadığı ancak bu nizamnamenin Sultan II. Abdülhamid döneminde de tatbik edilmeye devam edildiği ifade edilmiştir. Tanzimat döneminde gerçekleştirmek istenen eğitim ıslahatları Sultan II. Abdülhamid ile beraber İstanbul’a has olmaktan çıkıp tüm imparatorluk sathına yayılmıştır. Bu dönemde çok sayıda ıslahat yapıлып, gerek merkeze gerekse taşraya birçok okul açılmıştır. Yazarın, Sultan II. Abdülhamid döneminde açılan bu okulların “*niceliğinin çok, niteliğinin ise az olduğu*” tespiti oldukça önemlidir. Yazar ayrıca II. Abdülhamid döneminde Müslümanların çoğunlukta olduğu yerlerde ilköğretim kademesindeki okulların daha fazla açıldığına dikkat çekmektedir. Yine bu dönemde ilk kez diğer vilayet merkezlerinde öğretmen yetiştirmek için okullar ve kurslar açıldığı da vurgulanmıştır. Yükseköğretim kurumları statüsünde olan Dârülfünun’un, askerî yüksekokulların ve öğretmen yetiştirmek için açılan okulların, özel okulların, mesleki ve teknik eğitim okullarının hem merkezde hem de taşradaki durumları ve istatistikî bilgileri bu bölümde yer almaktadır. Bu hususlara ek olarak, Sadrazam Mehmet Sait Paşa’nın Layihası’na ve layihanın getirdiklerine, Maarif Nazırı Haşım Paşa’nın başkanlığında kurulan komisyona ve eğitime olan katkılarına, I. Meşrutiyet Dönemi eğitim sisteminin yapısına, merkez teşkilatının eğitim ile ilgili faaliyetlerine, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimde meydana gelen değişikliklere dair tespitler okunmaya değerdir. Okuyucu bu kısmı okuduğunda I. Meşrutiyet Dönemi’ndeki eğitime dair yeterli bilgiler bulacaktır. Ayrıca I. Meşrutiyet Dönemi eğitim tarihi ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapmak isteyen kişiler, bu kısımdaki bilgilerden ve tablolardan istifade edebilir. Bu kısımda Tanzimat, I. Meşrutiyet dönemi eğitim politikalarının, devlet tarafından halka benimsetilmesine yönelik çalışılmalar ve halkın bu çalışmalara olan tepkisine daha fazla değinilmesi okuyucu açısından daha doyurucu olabilirdi. Ancak bu kısım incelendiğinde her açıdan tatmin edici bilgilere sahiptir.

Eserin “*İkinci Bölümü*”nde II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanındaki değişimlere ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ülkedeki okulların İttihat ve Terakki yönetimindeki değişimleri ve dönüşümleri ele alınmıştır.

Yazar, 1908’de II. Meşrutiyet ilanı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin millî bir maarif için bir program hazırladığını belirtmiş ve bu programdaki milliyetçi yaklaşıma dikkat çekmiştir. Bu programa göre cemiyetin amacı şu şekildedir:

“Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin mazi ve hâldeki eserlerini, işlerini durumlarını ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak, yani Türklerin eski eserlerini, tarihini, dillerini, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnolojisini, sosyal durumlarını ve mevcut medeniyetlerini, Türk

memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını arayıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel, ilim dili olabilecek şekilde geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine alışmak ve ona göre incelemektir...”

Tanzimat döneminde bir Osmanlılık projesi olan ve II. Meşrutiyet döneminde de yürürlükte bulunan 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yerine, Maarif Nazırı Emrullah Efendi 1909’da “*Maarif-i Umumiye Kanun Tasarısı*”nı yürürlüğe koymaya çalışmış ancak bunu başaramamıştır. Bunun üzerine Maarif Nazırı Emrullah Efendi maarifi, cennette bulunan ve dalları bütün cenneti gölgeleyen Tuba Ağacı’na benzeterek reform hareketlerine yüksek dereceli kurumlardan başlamak istemiştir. Ancak bu düşüncesini de gerçekleştirememiş ve imkânlar dâhilinde ilköğretimi teşkilatlandırabilmiştir. Yazar bu bölümde okul öncesi eğitimi için açılan Ana Mektepleri ve I. Dünya Savaşı’nda yetim ve yoksul kalan çocuklar için açılan Darüleytam gibi yeni okullara dair bilgiler vermektedir. Ayrıca 1911 tarihli “*Maarif-i Umumiye Teşkilatı Nizamnamesi*”nin ve 1913 tarihli “*Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati*”nin getirdiği yenilikler ele alınmıştır. Eserin bu kısmındaki bilgileri İttihat ve Terakki’nin eğitim projelerine dairdir. Okuyucu bu kısımda İttihat ve Terakki’nin eğitime yönelik gerçekleştirmeyi arzuladığı faaliyetleri tespit edebilir. Ayrıca I. Meşrutiyet ile II. Meşrutiyet Dönemleri arasındaki eğitime yönelik düşünce farklılıklarının bir çıkarımı yapılabilir. Ancak bu kısımdaki eğitim faaliyetleri ilk bölüme göre daha az sayfada anlatılmıştır. Bu durumun nedeni ise incelenen konuların tarih aralığından kaynaklı olabilir. Yazar, bu kısımda İttihat Terakki’nin çıkardığı nizamnameler ve kanunlar ile eğitim politikalarının kurumsallaşma çabasına vurgu yapmaktadır. İttihat Terakki’nin eğitim ile ilgili değerlerini ve normlarını, halk için uygulayacağı eğitim politikalarına dair düşüncelerini tespit etmek mümkündür. Okuyucu bu kısımda İttihat Terakki’nin eğitim ile ilgili görüşlerini zihninde iyi şekilde tahayyül edecektir.

Eserin “*Üçüncü Bölümü*”nde 1908–1923 yılları arasında yapılan faaliyetler incelenmiştir. Yazar, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin oluşturduğu eğitim politikalarının I. TBMM döneminde devam ettirildiğini belirtmektedir. 15 Eylül 1916’da İstanbul’da İttihat ve Terakki, Ziya Gökalp başkanlığında bir kongre düzenlemiştir. Bu kongrede Dârülfünun için ıslahat istenilmiş, eğitim kurumlarının ve kültür hayatının geliştirilmesine yönelik öneriler sunulmuştur. Yazar, bu kongredeki önerilerin bir kısmının TBMM hükümetleri döneminde uygulandığını ifade etmektedir.

Anadolu’nun işgali döneminde İstanbul’da Osmanlı Hükümeti denetiminde “*Maarif-i Umumiye Nezareti*”, Ankara’da TBMM’ye bağlı “*Maarif Vekâleti*” olmak üzere iki idare bulunmaktadır. Ancak TBMM’ye bağlı Maarif Vekâleti eğitim politikaları ile daha fazla ilgilenmiştir. I. TBMM’nin İcra Vekilleri Heyeti de bir rapor hazırlamış ve bu raporda daha önce hiçbir padişah emirnamesinde yer almayan “*millî şuuru geliştirici kitapların yazdırılması*” ifadesi yer almıştır. Maarif Vekâleti, Temmuz 1920’de kendilerini desteklemekte olan öğretmenleri örgütleyerek “*Muallime ve Muallimler Cemiyeti*”ni kurmuştur. Millî mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşa Muallime ve Muallimler Cemiyeti ile 15 Temmuz 1921 tarihinde Maarif Kongresi düzenlemiştir. Yazar, TBMM’nin eğitim için büyük bir çaba harcadığını belirtmiş, ancak olağanüstü şartlardan ve Mütareke Dönemi’nde sık sık Maarif Nazırları’nın değişmesinden dolayı önemli

adımların atılmadığını ifade etmiştir. Yazar, daha sonra 1 Mart 1922’de Mustafa Kemal Paşa’nın eğitimin önemine dair TBMM’de yaptığı konuşmaya değinmiş, ardından 15 Temmuz–15 Ağustos 1923’te kurulan “*Birinci Heyet-i İlmiye*”nin çalışmaları ile ilgili bilgiler aktarmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti için sorun teşkil eden Azınlık ve Yabancı Okulları’nın Cumhuriyet sonrasında 3 Mart 1924 tarihli “*Tevhid-i Tedrisat Kanunu*” ile Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlanarak sorunun çözüldüğünü belirtmiştir. Akabinde Mustafa Kemal Paşa’nın eğitim hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir. Bu kısımdaki bilgilerin çoğunluğu Cumhuriyet’in kurulmasına kadar olan sürece dairdir. Okuyucu bu kısımda ülkedeki kurtuluş mücadelesi devam ederken eğitime dair verilen mücadelenin de ne kadar önemli olduğunu daha iyi idrak edebilir. Ancak bu kısımda Mustafa Kemal Atatürk’ün Osmanlı’nın eğitim politikalarına yönelik eleştirilerine daha fazla yer verilmesi konu ile ilgili diyalektik çıkarımların daha iyi yapılmasını sağlayabilirdi. Nitekim konunun Cumhuriyet’in kurulmasına kadarki süreci ele alması nedeniyle eğitim inkılabları tafsilatlı kapsamda ele alınmamıştır. Fakat bu kısımda aktarılan bilgiler yeterli ölçüdedir.

Eserin “*Sonuç*” kısmında eserde verilen bilgilere dair çıkarımlar yapılmaktadır. Tanzimat döneminde eğitim-öğretim kurumlarının açılıp, nizamnamelerin yapıldığı, Meşrutiyet döneminde de bu okulların açılmaya devam edilip kanunların uygulandığı ifade edilmiştir. Yazar, Sultan II. Abdülhamid döneminde açılan okullarda Cumhuriyeti kuracak kadronun oluştuğunu, II. Meşrutiyet döneminde ise eğitim kurum ve programlarında millî reform yapıldığını, Cumhuriyet döneminde ise Türk eğitim sistemini çağdaş eğitim seviyesine ulaştırmak için çok sayıda inkılablara imza atıldığını belirtilmiştir. Okuyucu eseri bitirdiğinde Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e kadarki eğitim sürecinin geçtiği aşamaları gözünde canlandıracaktır.

Sonuç olarak denilebilir ki; bir yüksek lisans çalışması olan ve daha sonra kitap haline getirilen *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Eğitim (1876–1923)* adlı eser, eğitim tarihi alanında çalışanlar için yararlanılabilecek kitaplar arasında yer almaktadır. Ayrıca gerek lise öğrencileri, gerek lisans öğrencileri bu kitaptaki bilgilerden dersleri için yararlanabilir. Aslında bu çalışma bir derleme çalışmasıdır. Eğitim tarihi uzmanlarının çalışmalarından ve süreli yayınlardan yararlanılmış olsa da arşiv kaynaklarından pek istifade edilmemiştir. Eser, Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e eğitim tarihi ile ilgili güzel bir portre çizmiştir. Konuları sistemli, kronolojik ve anlaşılabilir şekilde işleyen ve iyi bir eser üreten Dr. Öğretim Üyesi Alev Duran’a teşekkür ederiz.